

JOSIP LISAC

OBŠČESLAVJANSKIJ LINGVISTIČESKIJ ATLAS

Vstupitel'nyj vypusk, Obščie principy / Spravočnye materialy,
Izdatel'stvo »Nauka«, Moskva, 1978.

Prije 50 godina (1929) na I. međunarodnom slavističkom kongresu u Pragu francuski lingvisti A. Meillet i L. Tesnière istupili su izlažući ideju o slavenskom lingvističkom atlasu. Uvjetovana razvojem lingvističke geografije i vrlo značajna za razvoj slavenske lingvistike, ta ideja bila je u narednim desetljećima aktualna, da bi 1958. na IV. međunarodnom kongresu slavista u Moskvi bila osnovana Međunarodna komisija za općeslavenski lingvistički atlas, pa se rad otad kontinuirano odvija. U jednom je zagrebačkom tjedniku prije desetak godina bilo istaknuto da je općeslavenski lingvistički atlas »najveći (...) dosadnji pothvat u nauci o jeziku — jednostavno zato što uopće nema jezične porodice koja bi obuhvaćala tako veliko područje kao slavenska«. O povijesti razrade projekta OLA, problematici i osnovnim načelima toga dosad najvećeg lingvističkog pothvata na svijetu, o transkripcijskim sustavima, o punktovima, obrađivačima itd. — sintetska informacija dana je u knjizi o kojoj pišemo ovaj prikaz. U posljednjih 20 godina obavljen je golem posao, i o svemu tome radu i rezultatima možemo se pouzdano informirati u nedavno objavljenoj knjizi, koju su uz pomoć UNESCO-a izdali Komisija OLA pri Međunarodnom slavističkom komitetu i Institut ruskog jezika Akademije nauka SSSR.

Na prvim stranicama, pisanim ruskim (kao i sav preostali dio knjige), francuskim i engleskim jezikom, zabilježeni su osnivači OLA, i to R. I. Avanesov (Moskva), A. Belić (Beograd), S. B. Bernštejn (Moskva), B. Havránek (Prag), W. Doroszewski (Varšava), S. Stojkov (Sofija) i Z. Stieber (Varšava), zatim još jednom glavni urednik R. I. Avanesov i članovi redakcionog kolegija: iz Austrije J. Hamm (Beč), iz Bugarske I. Kočev (Sofija), iz DDR S. Michalk (Budyšin), iz Poljske J. Basara (Varšava), W. Pomianowska (Varšava), Z. Topolińska (Varšava), S. Urbańczyk (Krakov), iz SSSR-a N. V. Birillo (Minsk), sekretar redakcionog kolegija L. Vjalkina (Moskva), I. Dzendzeliv'skyj (Užgorod), J. Zakrevskaja (Lavov), A. Zalesskij (Kijev), F. Filin (Moskva), iz Čehoslovačke J. Bělič (Prag),

A. Habovštiak (Bratislava), E. Pauliny (Bratislava), S. Utěšený (Prag), te iz Jugoslavije D. Brozović (Zadar), B. Vidoeski (Skoplje), J. Vuković (Sarajevo), P. Ivić (Beograd) i T. Logar (Ljubljana). Osim učenjaka iz Bugarske, Poljske, ČSSR, SSSR, SFRJ i DDR u radu započetom 1958. sudjelovali su još i učenjaci iz Austrije, Mađarske, Italije i Rumunjske — istaknuto je u kratkom ali sadržajnom predgovoru. U taj težak i odgovoran posao uključili su se, kao što smo po spomenutim imenima već mogli uočiti, vrlo istaknuti slavisti, okupljeni u Međunarodnoj komisiji za OLA i u međunarodnoj radnoj grupi. Ti slavisti prvih su se godina zajedničkog rada sastajali po jednom godišnje, a od 1966. dva puta, s time što se aktivnost kontinuirano odvijala i u okviru nacionalnih odnosno državnih komisija OLA.

Izradbom atlasa htjelo se postići dobivanje uvida u jezičnu diferenciranost slavenskih dijalekata u Evropi (dakle, nije obuhvaćeno cjelokupno područje triju slavenskih republika u SSSR-u, pa čak ni njihov potpun prostor u Evropi), koji danas predstavljaju kontinuantne praslavenskoga jezika. U nastojanju da se što točnije dobije uvid u dijalekatsku diferencijaciju slavenskoga svijeta, a da materijal ne bude preopširan, naročito su bila važna dva zadatka: izabiranje punktova koji će biti predloženi u atlasu i izradba upitnika. Nakon dugotrajnoga i nimalo jednostavna rada izrađen je »Upitnik« (1965) koji obuhvaća 3454 pitanja, a određena je i mreža punktova, od kojih se neki nalaze na teritoriju neslavenskih država: u DDR, Austriji, Mađarskoj, Rumunjskoj, Italiji, Albaniji, Grčkoj i Turskoj. Tijekom rada bile su izdane instrukcije i upute istraživačima da bi se postigla jedinstvenost rada, a osobito su značajna bila (i ostala) izdanja zbornika »Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovania«. U jednom od deset dosad izašlih zbornika bilo je izdano i 27 probnih lingvističkih karata OLA. Razumije se, veličina toga pothvata jest dijelom i u tome što je u znatnoj mjeri, iako ne u potpunosti, postignuta netom spomenuta jedinstvenost u radu.

Poslije predgovora, u tome uvodnom izdanju objavljen je uvodni članak što su ga napisali Avanesov, Bělič, Vidoeski i Kočev, zatim tekst Stiebera, Brozovića i Požaričke o fonetskoj transkripciji, pa članak Topoliške, Ivića i Michalka o poopćavajućoj transkripciji a na kraju tiskani su priručni materijali koji obuhvaćaju podatke o istraženim naseljenim punktovima, popis obrađivača OLA, te indeks brojeva naseljenih punktova po zemljama.

Za razliku od niza drugih već objavljenih atlasa, slavenskih i neslavenskih, OLA će biti atlas veće grupe srodnih jezika (slavenske porodice) i obuhvaćat će u stanovitoj mjeri ne samo rječničke jezične činjenice, na primjer, nego i glasovne, oblične, tvorbene i sintaktičke. Rekosmo već da se ideja lingvogeografskog izučavanja slavenskih jezika javila davno, a uvjeti za početak sustavnog rada sazreli su po održavanju moskovskog slavističkog kongresa 1958. Posve je jasno da dio pripremnih radova nije mogao biti obavljen u relativno vrlo kratkom vremenu, jer znamo da je trebalo riješiti mnoga prije nerazmatrana pitanja, i načelna i, pojedini-

načna. Posebnu ulogu odigrali su kongresni prilog Avanesova i Bernštej-
na »*Lingvističeskaja geografija i struktura jazyka. O principah Obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa*« te Stieberov rad »O projekcie Ogólnoslowiańskiego atlasu dialektologicznego«, o kojima su slavisti mnogo i temeljito raspravljali. Tada je, krajem šestog desetljeća našeg stoljeća, shvaćeno da je izrada OLA izvanredno važna zadaća slavenskog jezikoslovlja; taj će atlas, naime, biti značajan za kompleksno historijsko-poredbeno i tipološko izučavanje slavenskih jezika i dijalekata. Na idućim sastancima formirana je Međunarodna komisija za taj atlas, izabrane su nacionalne odnosno državne komisije OLA, a osim tih organizacijskih pitanja rješavani su i svi osnovni problemi OLA: raspravljano je o problematici OLA, o kvestionaru, metodologiji skupljanja materijala, transkripciji, mreži naseljenih punktova itd. Svakako treba istaći tijesnu povezanost nacionalnih komisija OLA, dviju posebnih sekcija (fonetske i leksičko-rječotvorne), Potkomisije za poopćavajuću transkripciju i glavne redakcije OLA. Skupljanje dijalektološkog materijala bilo je započelo već 1963, dakle prije definitivne izradbe »Upitnika«, no većina je toga posla ipak obavljena između 1965. i 1975. godine.

Tijekom rada stjecali su angažirani učenjaci dragocjena iskustva, pa su tako došli nakon probnog kartografiranja i do spoznaje da su izradba OLA i nacionalnih atlasa načelno različiti poslovi, jer su predmetom OLA slavenski jezici i dijalekti kao cjelina, a ne neki zaseban jezik. Tako se, na primjer, u OLA kartografiraju različitosti bitne u općeslavenskim razmjerima, i to stoga jer suprotstavljaju slavenske grupe jezika međusobno ili jedan od slavenskih jezika ostalima ili jedan dijalekat određenog jezika ostalim dijalektima toga jezika i istovremeno drugim slavenskim jezicima itd.

Izradbom atlasa kolektiv OLA želio je riješiti dva kvalitativno različita problema: povijesno-usporedni i sinkrono-tipološki. Rješavanju prvoga zadatka doprinose odgovori na pitanja o jezičnoj diferencijaciji od praslavenske epohe do vremena formiranja suvremenih slavenskih jezika, dakle, osobita pažnja poklonjena je razlikama u suvremenim govorima u kojima su odraženi procesi razvitka. Tako OLA daje podatke o prvobitnim staništima Slavena, o kontaktima Slavena s Neslavenima kao i o vrlo složenim odnosima među slavenskim jezicima. Na primjer, kartografiranje karpatskog područja pomaže produbljivanju poznavanja jezičnih odnosa u tome kraju. OLA daje materijal i za proučavanje veza slavenskih jezika na Balkanu sa susjednim jezicima, prikazuje posljedice (na jezičnom planu) pokrštavanja Slavena, ukratko — omogućuje izučavanje povijesti suvremenih slavenskih jezika i dijalekata prema suvremenom jezičnom stanju rekonstruirajući prijelazne stadije od javljanja najstarijih dijalekatskih razlika. Drugi vrlo važan problem, koji je u znanosti znatno kasnije postao aktualnim, jest sinkrono-tipološki. I on ima značenje na svim razinama jezičnoga sustava — fonetskoj, fonološkoj, morfološkoj, leksičkoj, tvorbenoj i sintaktičkoj. Razumije se

da je upitnik najbitniji pri izradbi atlasa, a kako je sastavljena prema genetskom principu, sinkrono-tipološka karakterizacija slavenskih jezika i dijalekata nije u OLA potpuna kako bismo to danas željeli.

Već smo utvrdili da je sastavljanje upitnika bilo naročito težak posao, a to je bilo tako zato što je taj posao i sam po sebi redovito kompliciran i zato što sastavljači nisu imali na raspolaganju upitnika koji bi bio sastavljen za koju grupu srodnih jezika. Težina zadatka bila je naročito uvjetovana dvojakom — genetskom i dijakronom te sinkronom usmjerenosti atlasa. Kvestionar tiskan na ruskom jeziku s ilustrativnim materijalom na ruskom, hrvatskosrpskom i poljskom jeziku podijeljen je na dva osnovna dijela: »Popis jezičnih pojava« (I) i »Popis pitanja« (II), s time da je drugi dio podijeljen na tematsko, gramatičko i semantičko područje, a čitav upitnik završava područjem »Planinsko ovčarstvo«. Tim atlasom nisu obuhvaćena područja novije kolonizacije, pa određeni dio ruskog i ukrajinskog jezika nije uzet u obzir, i to ne samo izvan Evrope, nego i na krajnjem istoku i jugoistoku evropskog dijela SSSR-a. Treba dodati da su u OLA uključeni po jeziku slavenski punktovi u neslavenskim državama, ali nisu slavenski elementi u neslavenskim jezicima. Određena je takva mreža punktova da udaljenost među susjednim punktovima iznosi oko 60 kilometara, s time da mreža bude u pravilu nešto gušća u krajevima gdje je diferenciranost veća, a rjeđa tamo gdje je diferenciranost manja. Dakako, pitanja upitnika i mreže punktova usko su povezana, pa je zbog toga i trebalo usvojiti spomenuto kompleksno rješenje, budući da bi u slučaju velike gustoće mreže i maloga broja pitanja u kvestionaru izostali važni strukturni elementi jezika, a u obrnutom slučaju bila bi zanemarena zemljopisna diferencijacija. Uz dvije mreže punktova (normalnu i prorijeđenu) rad je organiziran tako da je potpuno ispitivanje izvršeno u svakom osmom ili iznimno u svakom četvrtom punktu, a po skraćenoj varijanti u preostalim punktovima. Nakon objašnjenja o načinima kartografiranja dani su u uvodnom članku još osnovni podaci o fonetskoj i poopćavajućoj transkripciji OLA, a zatim i o legendama, komentarima i materijalima, koji će se redovito pojavljivati uz sve karte što će biti objavljene.

U odjeljku o sustavima transkripcije OLA najprije je obrađena fonetska transkripcija prema kojoj su istraživači zapisivali na terenu odgovore na upitnik i prema kojoj će ti odgovori biti tiskani na kartama. Uz svaki znak uporabljen u fonetskoj transkripciji dani su primjeri iz slavenskih jezika i dijalekata u kojima se izgovaraju glasovi označavani određenim znacima. Poopćavajuća transkripcija daje mogućnost da se na kartama zapaža diferencijacija dijalekata i jezika na razini morfema i hijerarhija kartografiranih razlika.

Posljednji odjeljak knjige — »Priručni materijali« — donosi niz relevantnih podataka o punktovima, informatorima i istraživačima, a daje i neke druge korisne informacije.

U cjelini, u tome velikom pothvatu, kojim rukovode akademije znanosti (i umjetnosti), lingvistički instituti i sveučilišta nekolicine već spomi-

njanih zemalja, našli su se na okupu pred zajedničkim zadatkom mnogobrojni vrlo istaknuti slavenski dijalektolozi. Već po izlasku uvodnog izdanja možemo reći da su postignuti i pogotovu da će biti postignuti zavidni, zapravo neprocjenjivi rezultati. Prema podacima iz predgovora, OLA će izlaziti u dvije serije, od kojih će prva obuhvaćati leksik, tvorbu riječi i semantiku, a druga gramatiku.

Upravo zbog toga što je riječ o izvanredno značajnom datumu u povijesti slavistike, svakako treba prilikom izlaska analiziranog izdanja upozoriti i na nemali broj nedostataka nedavno objavljene knjige, koji su se dobrim dijelom mogli i bez mnogo napora izbjeći.

Na primjer, u predgovoru su kao autori uvodnog članka u tekstovima na ruskom i engleskom jeziku spomenuti Avanesov, Bëlič, Vidoeski i Kočev, međutim, u francuskom tekstu predgovora izostavljeni su svi spomenuti autori osim Avanesova. U ruskome tekstu predgovora stoji da je rukopis uvodnoga izdanja OLA pripremio za tisak mlađi naučni suradnik Instituta ruskog jezika Pyhov, no toga podatka u predgovorima na ostala dva jezika nema. Treba ispraviti podatak na 16. strani o tome da je međunarodni susret slavista održan 1956. u Beogradu, jer je taj skup bio organiziran godinu dana ranije. Na 25. strani zapisano je da je skupljanje dijalektološkog materijala završeno 1976. godine, što neće biti točno. Naime, u posljednjem dijelu knjige navedeni su i oni punktovi u kojima je istraživanje obavljeno djelomično nakon 1976. ili samo nakon te godine. Iako je organizirano prikupljanje dijalektološkog materijala započeto 1963, treba reći da su korištena i starija istraživanja: tako su za punkt Visoka u Grčkoj iskorišteni podaci M. Mateckog prikupljeni 1933. i 1934. Dodajmo da je na 133. strani zapisano kako je istraživanje u Domanieweku (Poljska) obavio M. Szymczak 1955.

Tiskarske pogreške zaista su brojne, pogotovu pri pisanju imena i prezimena učenjaka, a prigovoriti treba i nekim transkripcijama. Tako, na primjer, na 14. strani umjesto Brozović piše Brozobic, a na 21. strani umjesto M. Hraste stoji P. Hraste. Pri zapisivanju imena lingvистa L. Vujovića na 248. strani napravljene su dvije greške, dok pogreške nema u pisanju imena toga učenjaka na 102. strani. Ime, na primjer, Jože Ftičara krivo je ruski transkribirano na 246. strani, međutim, na 91. strani pogreške nema. Pri transkripciji na ruski pogrešno je na 247. strani donešeno ime Ivana Jelenovića, a na 95. strani pogreške nema. Ime Antuna Šojata na više je mjesta ispravno transkribirano na ruski, ali je na 22. strani napravljena pogreška. Ime V. Barac-Grum jednom se na 92. strani piše V. Barac, što predstavlja nepotpunost. Imena u jezicima u kojima se piše latinicom, to znači slovenska, hrvatska, češka, slovačka, lužičkosrpska, poljska, a također i mađarska, talijanska i njemačka, osim što su transkribirana, objavljuvana su i u originalu. Međutim, na 246. strani litavska i letonska imena nisu transkribirana. Na pogreške nailazimo i pri pisanju imena naselja: tako, na primjer, na 118. strani piše Svinita umjesto Svinița, a na 247. strani Tuluza umjesto Tuzla.

Naročito je trebalo pripaziti na izbjegavanje pogrešaka u tekstu o sustavu fonetske transkripcije; očito, naime, nije moguće da bi autori priredili rukopis neuredno kako je objavljen. U navođenju pogrešaka opredijelili smo se na dio njih. Primjerice, na dnu 59. strane umjesto *e* treba stajati *ɛ*, na 60, 61. i 62. strani ispod *a* izostavljena je nekoliko puta točka, a na 60. strani pod *kuon* i *pieta* fali znak za diftong. Na toj istoj strani propušteno je staviti oznake intonacije, a na 62. strani točkom ispod *e* treba označiti da se radi o zatvorenom *e*, koje očito u dijelu ruskih govora stoji na mjestu staroga *jata* a ne *e*. U 19. retku na 63. strani treba stajati *kɔn*, ne *kon*, a u 15. retku na istoj strani umjesto [o] treba stajati [ɔ]. Na 72. strani objašnjava se kojim se znakom »lijevo od slova« može označavati »glottal stop«. Međutim, jedan od navedenih primjera pokazuje da se »glottal stop« javlja i desno od slova, prema tome bi trebalo oznaku »lijevo od slova« izostaviti. Na 81. strani u tekstu o sustavu poopćavajuće transkripcije piše da se kurzivom izdvajaju oni elementi fleksije, za koje se ne čini mogućim naći transkripciju, poopćavajuću za sav slavenski teritorij, na primjer, južnosl. -*ɛ* i sjevernoslav. -*e* u NA pl osnova na *ja*. Međutim, za sjevernoslavensko područje trebalo bi navesti ili tzv. treći jat ili jat s repićem ulijevo.

Već smo dosad mogli uočiti stanovite neusklađenosti u knjizi, a neusklađenost je izrazita i u označavanju tradicionalne vjerske pripadnosti stanovnika nemalog broja punktova. Trebalo je, zapravo, označiti kojim tradicionalnim konfesijama pripadaju žitelji određenih naselja, jer su ti podaci za dijalektologiju važni iz historijskih i kulturoloških razloga, međutim, postupljeno je tako da su punktovi u SSSR-u bilježeni gotovo uvijek bez oznake religiozne pripadnosti, a za pet punktova u Sloveniji (Cerkno, Luče, Ribnica, Spodnja Ložnica i Videm ob Ščavnici) označeno je da su rimokatolici ili nevjernici. To su očiti propusti, a do neujednačenosti dolazilo je pri imenovanju vjera: za Sloveniju i Hrvatsku upotrebljavana je oznaka rimokatolici (kada se ne radi o pripadnicima neke druge vjere), za pripadnike iste vjere u ostalim zemljama uglavnom se rabi naziv katolici, a za Bosnu i Hercegovinu upotrebljavaju se i termin katolik i termin rimokatolik, pa i musliman i pripadnik islamske vjere.

Treba svakako upozoriti i na 39. stranu, gdje se tumači kako su u mrežu punktova uključeni i neki po jeziku slavenski punktovi sa teritorija neslavenskih država. Spominju se lužički punktovi u DDR, slovenski i hrvatskosrpski u Austriji, hrvatskosrpski, slovački i slovenski u Mađarskoj, hrvatskosrpski, bugarski, ukrajinski i ruski u Rumunjskoj, slovenski i hrvatskosrpski u Italiji te južnoslavenski u Albaniji, Grčkoj i Turskoj. Bilo bi neophodno zadržati isti kriterij u nabranjanju, pa istaknuti kako su uključeni u mrežu makedonski punktovi u Albaniji i Grčkoj te bugarski u Grčkoj i Turskoj.

U popisu punktova i podacima u njima nije nabranjano kojim slavenskim nacijama pripadaju stanovnici naselja, međutim, na 136. strani piše da u punktu Jablonka žive Poljaci i Slovaci.

Moglo bi se naći u promatranoj knjizi još dosta manjih grešaka, međutim, navedimo ih samo nekoliko. Tako nije ispravno »*coutries*« kako više puta piše na 13. strani u engleskom tekstu, već »*countries*« kako također na toj strani piše. Tiskarskih pogrešaka moguće je naći i u ruskom tekstu: na primjer na 31. strani treba stajati »formiruetsja« umjesto »fomiruetsja«. Također površnosti ima i u sadržaju objavljenom na 7. i 8. strani.

Ipak te i druge moguće napomene, pa i o značajnijim pitanjima, ne mogu zasjeniti činjenicu da je OLA velik lingvistički pothvat. Dakle, nesumnjivo je da će najrazličitija znanstvena pitanja slavenske filologije biti bolje razjašnjena baš zahvaljujući radu na općeslavenskom lingvističkom atlasu, koji je rad već dosad poticajno djelovao među slavistima širom svijeta, a osobito u slavenskim zemljama.